

1.4 Педагогічна майстерність майбутніх вчителів початкових класів: теоретичні аспекти

Система освіти на сучасному етапі соціального буття є не лише важливим механізмом відтворення духовності, культури, науки в суспільстві, але й формою розвитку особистості, її соціалізації. У цій системі центральною фігурою завжди є вчитель як носій культури, системи ціннісних орієнтацій, моральності, професійної компетентності. Вищий прояв особливостей його діяльності в суспільстві входить у зміст категорії педагогічної майстерності.

В реаліях сьогодення якість освітнього процесу значною мірою визначається рівнем сформованості педагогічної майстерності педагогів. Це обумовлює важливість формування педагогічної майстерності майбутніх вчителів початкових класів у закладах вищої освіти. Адже, саме на першого вчителя покладається велика відповідальність у процесі соціалізації особистості учня, що потребує високого рівня професійної підготовки і професійної майстерності в роботі з молодшими школярами.

Формування педагогічної майстерності базується на врахуванні теоретичних основ і наукових пошуків багатьох дослідників з проблем становлення та удосконалення педагогічної діяльності. Розкрити теоретичні аспекти формування педагогічної майстерності майбутніх вчителів початкових класів нам допомогли такі методи: аналіз психолого-педагогічних джерел, наукових праць, синтез, порівняння, узагальнення поняття «педагогічна майстерність» та її структурних компонентів.

Матеріали проведеного нами вивчення та узагальнення основних ідей формування педагогічної майстерності вчителів є доцільними для використання сучасними педагогами в практиці своєї діяльності. Також аналіз досліджень і публікацій, вивчення аспектів розвитку педагогічної думки в даному напрямку, дозволили визначити змістовні лінії, методику викладання навчальної

дисципліни «Основи педагогічної майстерності» для підготовки бакалаврів за спеціальністю 013 «Початкова освіта».

Зазначимо, що питання формування педагогічної майстерності розглядалося науковцями й дослідниками в різних аспектах і в різні часи. Проаналізовані нами основні підходи до трактування поняття «педагогічна майстерність» дозволили схарактеризувати цей феномен як інтегративне особистісне утворення, яке поєднує у собі загальні й професійні компетентності, здібності до педагогічної діяльності, володіння педагогічною технікою (внутрішньою та зовнішньою), сформованість відповідних особистісних якостей, здатність до творчості та педагогічної взаємодії з учасниками освітнього процесу на рефлексивній основі й неперервної освіти впродовж життя.

Педагогічна майстерність досліджувалась сучасними вченими в різних аспектах: розкриття теоретичних основ педагогічної майстерності (І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос); формування професійної компетентності педагога (І. Д. Бех, І. А. Зязюн, В. Н. Кузьміна, А. К. Маркова); формування психолого-педагогічної компетентності педагога (Л. М. Карамушка, М. І. Лук'янова); формування соціально-психологічної компетентності педагога (Я. Л. Коломенський, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко).

У самому понятті «педагогічна» і «майстерність» захований сенс професіоналізму вчителя, його творчого виявлення і самореалізації, вершини внутрішньої свободи в системі педагогічної діяльності, максимального розкриття особистості педагога у своїй майстерності.

Основні ознаки формування педагогічної майстерності визначалися ще з часів Сократа, хоча цей термін і не використовувався давньогрецьким мислителем. Головним у методиці «родоначальника педагогіки» Я. Коменського була система навчання, що базувалася на сократівському методі ведення діалогу, визнанні переконання найбільш дієвим засобом, яким має майстерно володіти вчитель. Відомий мислитель-гуманіст і педагог у своїй праці «Велика дидактика» не використовує поняття педагогічної майстерності, проте більшість методів навчання, які прийшли з його дидактики, майстерно використовують

сучасні вчителі. В контексті нашого дослідження педагогічної майстерності вчителів початкових класів особливої уваги заслуговує ідея розвивального навчання І. Песталоцці. Його концепцію дидактики початкової школи, на думку К. Ушинського, можна вважати важливим відкриттям у педагогіці.

В історію української педагогічної думки щодо формування майстерності вчителя вагомий внесок внесли видатні вітчизняні мислителі, письменники, педагоги – Г. Сковорода, М. Драгоманов, О. Духнович, Б. Грінченко, П. Каптерев, М. Костомаров, К. Ушинський, В. Сухомлинський, А. Макаренко та ін.

Наприклад, цілком актуальними для формування унікального образу педагога-майстра, який покликаний працювати з молодшими школярами, є поради великого просвітителя Г. Сковороди. Український філософ серед основних вимог до педагога визначає глибокий розум, високу мораль, єдність слова і діла, безмежну відданість своєму народові.

В педагогічній діяльності М. Костомарова спостерігалось використання різних засобів педагогічного впливу на формування духовності зростаючого покоління. До поняття педагогічної майстерності науковець додавав уміння педагога розвивати не лише інтелектуальний, але й духовний світ дитини. На думку М. Драгоманова, основою для формування педагогічної майстерності вчителя є високоосвічена й високоморальна особистість, котра досконало володіє мистецтвом навчання та виховання [28, с. 221-231].

У цьому аспекті заслуговує на увагу науковий спадок К. Ушинського, який стояв у витоків вітчизняної наукової педагогіки, основною ідеєю якої є поєднання процесів навчання і виховання, що потребує від вчителя високого рівня педагогічної майстерності. Педагогіка, на думку К. Ушинського, є «першим з вищих мистецтв, бо вона прагне задовольнити найбільшу з потреб людини й людства – їх прагнення до вдосконалення у самій людській природі; до вираження самої природи людини – її душі й тіла; а вічно передуючий ідеал цього мистецтва є довершена людина» [29, с. 193-194]. Реалізація мети довершеності ґрунтується саме на майстерності вчителя навчати та виховувати.

Видатний педагог вважав, що хороший вчитель має у навчанні дітей уникати шаблону й одноманітності, вміти використовувати і демонструвати результати теоретичної підготовки на практиці. Ці положення є дуже актуальними щодо розуміння основ педагогічної майстерності майбутніми вчителями початкових класів.

Вивчення теоретичних аспектів зазначеної нами проблеми дозволяє констатувати, що педагогічна майстерність виявляється в професійній діяльності, проте вона не зводиться тільки до неї. Сутність майстерності – в особистості вчителя, в його громадянській компетентності, в його позиції, здатності виявляти творчість на основі реалізації власної системи цінностей.

В наукових дослідженнях П. Каптерєва педагогічна майстерність осмислювалась як мистецтво, викладацький талант і творчість вчителя, що ґрунтується на своєрідності особистості педагога, його вмінні впливати на почуття дитини.

Гуманіст-педагог П. Каптерєв підкреслював, що між вчителем і учнем має бути духовний зв'язок, який об'єднує і ріднить їх, учні повинні відчувати, що вчитель симпатизує їм, готовий захищати та оберігати їх. Пов'язуючи педагогічну майстерність з гуманістичною спрямованістю вчителя, П. Каптерєв критично відносився до репродуктивного стилю вчителя, який навчає за встановленими схемами, що не сприяє саморозвитку і самовихованню учнів.

За твердженням О. Боченко, педагог-науковець П. Каптерєв однією із моральних властивостей педагогічної діяльності вважав любов вчителя до підростаючого покоління і про це він писав: «Любов згладить, попередить багато зіткнень, дасть можливість для установлення щирих і сердечних стосунків, допоможе створити таку атмосферу, в якій вчителю і учням буде легко дихати» [30].

Як відзначав І. Зязюн, ще на початку ХХ ст. П. Каптерєв виокремив об'єктивні і суб'єктивні фактори, необхідні для педагогічної діяльності, визначив їх ієрархію. У загальному вигляді структура властивостей вчителя може бути представлена у такий спосіб: спеціальні, об'єктивні (наукова

підготовка); суб'єктивні (особистісний талант); особистісні (морально-вольові якості). І. Зязюн писав: «Педагогізувавши психологію, він прагнув ожиттєвити заповіт Песталоцці психолізувати педагогіку. Вчений добре розумівся на тому, що лише вчитель-майстер є єдиною визначальною силою критерію якості освіти як єдності учіння й виховання у взаємодії вчителя й учня» [31, с. 11].

Особливу увагу П. Каптерев приділяв питанням вдосконалення педагогічної майстерності вчителя. На думку видатного вченого, педагогічна майстерність - це глибоке знання вчителем предмета, що викладає, і обов'язкові знання психології, педагогіки, методики викладання.

Найважливішим чинником ефективності педагогічної майстерності вчителя П. Каптерев вважав мистецтво володіння методами навчання. Як й К. Ушинський, педагог зазначав, що метод має відповідати властивостям дитячої натури, тому що психічні і фізичні властивості дітей відрізняють їх від дорослої людини й повинні стати основою вікового підходу в педагогіці. Він був переконаний в тому, що тільки глибинне засвоєння вчителем методу допоможе йому створити у навчанні живу і творчу атмосферу, що буде сприяти інтелектуальному і духовному розвитку дітей.

На думку вченого, педагогічна творчість є найважливішою характеристикою педагогічної майстерності вчителя, про що свідчить його висловлювання про те, що вчитель має стати художником: повинен переробити метод відповідно до своєї особистості, зробити його своїм надбанням і знаряддям й уміти нескінченно видозмінювати його.

Для нас цінними є положення педагогічної теорії та практики XIX століття щодо розуміння майстерності як найвищої форми активності особистості вчителя в професійній діяльності. Ця активність спирається на гуманізм і розкривається в доцільному використанні методів і засобів педагогічної взаємодії. Тому можемо розглядати педагогічну майстерність як вияв педагогом свого «Я» у професії, як самореалізацію особистості вчителя в педагогічній діяльності, що забезпечує саморозвиток особистості учня.

Також проведене нами дослідження, аналіз наукових праць дозволяє говорити про високі вимоги до педагога XIX століття, його особистості та професійної майстерності.

Педагогічні ідеї своїх попередників щодо особливостей становлення майстерності вчителя креативно розробляли видатні педагоги сучасності, творчість яких визначила спосіб педагогічного мислення в XX столітті.

Бачення сутності педагогічної майстерності талановито висловлював видатний педагог, письменник А. Макаренко. Він вважав, що педагогічна майстерність не є справою талановитих людей, що майстром може стати кожен, якщо буде до цього прагнути. Про це видатний педагог багато розмірковував в своїх працях, зокрема у таких, як «Педагогічна поема», «Про мій досвід», «Мої педагогічні погляди» тощо. Для сучасних педагогів суттєвого значення набуває таке висловлювання А. Макаренка: «Майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом, але це спеціальність, якій потрібно навчати, як потрібно навчати лікаря його майстерності, як потрібно навчати музиканта» [32, с. 303].

А. Макаренко стверджував, що педагогічна майстерність може бути доведена до великого ступеня досконалості, майже до ступеня техніки. Педагогічна майстерність, що базується на вміннях, кваліфікації, на думку А. Макаренка, це знання педагогічного процесу, вміння його побудувати, привести в рух. Тому нерідко, зауважував А. Макаренко, педагогічну майстерність зводять до вмінь і навичок педагогічної техніки, в той час, як це – тільки один із компонентів майстерності, що проявляється ззовні.

Педагог-новатор завдяки своїй спостережливості міг діагностувати педагогічну ситуацію, що забезпечувало точний прогноз настрою або поведінки вихованців. В цьому йому допомагали здібності відчувати й розуміти глибини людської психіки, її особливості.

А. Макаренко застерігав, що не можна здійснювати виховання молоді спираючись лише на талант. Він вважав, що потрібно говорити тільки про майстерність, тобто про дійсні знання виховного процесу, про виховні вміння.

Як зауважує вітчизняний науковець В. Хромець, педагогічні стратегії А. Макаренка є унікальними та актуальними для сучасних українських педагогів щодо становлення педагогічної майстерності та творчого зростання в професії.[33].

Багато уваги проблемі педагогічної майстерності приділяв видатний педагог ХХ століття В. Сухомлинський, який підтримував креативний підхід до використання педагогічної теорії в практиці, творче відношення вчителя до своєї педагогічної діяльності. Він вважав, що зміст освітнього процесу і майстерність вчителя полягає в тому, щоб знайти максимально сприятливі умови для становлення особистості, для повного розкриття всіх її нахилів, здібностей, обдарувань, талантів [34].

В. Сухомлинський приділяв увагу удосконаленню педагогічної майстерності на основі постійного духовного зростання педагога, його знань і культури. Розкриваючи роль вчителя в духовному житті колективу та особистості учня, В. Сухомлинський зазначав: «Мистецтво впливу особи вихователя на колектив вихованців полягає в тому, щоб, говорячи про будь-який предмет, він доторкався до сердець конкретних вихованців, пробуджував в них думки й тривоги про самих себе і зрештою приводив до найживотворнішого джерела виховання – прагнення» [35, с. 108].

Щодо питання майстерності виховання В. Сухомлинський мав таке бачення, що вміння взагалі слухати дитину – це велике педагогічне мистецтво. Там, де немає цього мистецтва, немає і не може бути виховання.

У педагогічному спадку В. Сухомлинського конкретизовані основні складові майстерності вчителя. Він відносить до них:

- гуманізм – ставлення до дитини як найвищої цінності, що виявляється гармонійним поєднанням доброти, любові, милосердя, чуйності;
- професіоналізм – глибоке знання вчителем навчального предмету, його методики, сучасних досягнень педагогіки і психології;
- педагогічні здібності – комунікабельність, інтуїція, переконання, оптимізм, здатність до творчості;

- педагогічна взаємодія – професійний такт учителя, культура мови і спілкування з учнями, врахування психофізіологічних особливостей дитини.

На сучасному етапі проблема формування й удосконалення педагогічної майстерності вчителя набуває все більшої актуальності, що знаходить відображення у теоретичних розробках В. Андрущенка, І. Зязюна, О. Киричука, Н. Лисенко, Г. Сагач та ін. Особливу увагу сучасні науковці приділяють визначенню елементів педагогічної майстерності, формулюють її як особливу якісну характеристику особистості вчителя, виявляють взаємозв'язок між педагогічною майстерністю та педагогічною творчістю. Своєрідним узагальненням наукової думки сучасності щодо сутності педагогічної майстерності стало видання підручника «Педагогічна майстерність» за редакцією І. Зязюна [36]. Видатний науковець також є фундатором дослідження й засновником навчальної дисципліни «Педагогічна майстерність» у закладах вищої освіти, що здійснюють підготовку майбутніх вчителів.

На думку І. Зязюна, саме педагогічна майстерність характеризує найвищий рівень педагогічної діяльності вчителя на рефлексивній основі, на засадах самоактуалізації та самоорганізації.

У дослідженнях І. Зязюна вагомим є визначення структурних компонентів педагогічної майстерності, а саме:

- гуманістична спрямованість як системоутворюючий компонент; виражається в ціннісних орієнтаціях вчителя у вигляді гуманістичної стратегії при реалізації цілей педагогічної діяльності, самоствердження педагога, а також у його системі педагогічної взаємодії з учнями;

- педагогічні здібності, які забезпечують швидкість удосконалення майстерності й полегшують успішність виконання педагогом його безпосередніх функцій. Для їх удосконалення важливо акцентувати увагу на функціонуванні педагогічних здібностей на двох рівнях: репродуктивному, що характеризує вміння педагога передавати іншим знання, якими володіє він сам, і адаптивному, що містить не лише знання предмета, а й особливості його засвоєння, сприйняття й розуміння учнями;

- педагогічна техніка, що спирається на знання й здібності та поєднує всі засоби педагогічної дії і взаємодії для ефективного здійснення педагогічної діяльності;
- педагогічна компетентність становить собою динамічне явище, якісно залежне від розвитку педагогіки, стану культури в суспільстві; її змістовними компонентами можна назвати критичність мислення, потребу в самовдосконаленні, схильність до творчості, любов до професії [37].

На основі авторських наукових праць із проблем професійної діяльності, І. Зязюн розробив критерії майстерності педагога. Він визначив, що критеріями майстерності педагога є доцільність (за спрямованістю), продуктивність (за результатами), діалогічність (за характером стосунків з учнями), оптимальність (у виборі засобів), творчість (за змістом діяльності). У процесі набуття майстерності вченим визначено такі рівні: елементарний (наявність окремих якостей професійної діяльності, володіння знаннями); базовий (володіння основами педагогічної майстерності: знання, володіння методикою викладання, гуманістичне спрямування педагогічних дій, позитивні стосунки з учнями, вміння організувати навчально-виховний процес); досконалий (чітка спрямованість дій педагога, їх висока якість, діалогічна взаємодія у спілкуванні, планування власної діяльності з орієнтацією на розвиток особистості студента); творчий рівень (ініціативність і творчість у професійній діяльності, самостійне конструювання оригінальних, педагогічно доцільних прийомів взаємодії, застосування рефлексивного аналізу, сформованість індивідуального стилю професійної діяльності).

Педагогічні дослідження І. Зязюна дозволяють сформулювати провідні здібності до педагогічної діяльності: комунікативність; перцептивні здібності; динамізм особистості; емоційна стабільність; оптимістичне прогнозування; креативність.

Натомість, визначаючи рівні педагогічної майстерності вчителя, ми вважаємо, що підвищення рівня немає чітких часових меж, а є пов'язаним зі зміною особистої позиції педагога, зростанням індивідуальної складової в її

структурі. Показником рівня майстерності є також установка вчителя на самоосвіту й саморозвиток як у педагогічному, так і в особистісному та загальнокультурному напрямках розвитку.

Проведене нами дослідження дозволяє констатувати, що вирішення питання формування педагогічної майстерності вчителів початкових класів бере початок з наукового спадку видатних мислителів і практичної діяльності педагогів різних історичних періодів. На кожному етапі становлення наукової педагогічної думки, розвитку педагогічної теорії та практики ця проблема не втрачала своєї актуальності.

З огляду на це, визначаємо своє завдання в оптимізації системи підготовки бакалаврів – майбутніх вчителів початкових класів. Воно полягає у спрямуванні освітнього процесу на те, щоб здобувачі освіти за спеціальністю «Початкова освіта» входили у самостійну вчительську діяльність професійно компетентними щодо становлення власної педагогічної майстерності.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці творчих методик для формування та підвищення рівня педагогічної майстерності майбутніх вчителів початкових класів під час вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу.